

*Ільченко Г.О., викладач кафедри цивільних та кримінально-правових дисциплін УДУФМТ,
Клименко С.В., к.ю.н., доцент кафедри цивільних та кримінально-правових дисциплін УДУФМТ*

ПРЕДМЕТ ТА ОБ'ЄКТ ЯК ІСТОТНІ УМОВИ ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ

Розглядаються проблеми визначення предмету та об'єкту договору страхування як істотних умов регламентації відносин між його сторонами на підставі положень вітчизняного законодавства.

Definition problems of an insurance agreement's subject and object as essential conditions of parties' relations regulation according to national legislation are being considered in the article.

Постановка проблеми та актуальність. У механізмі правового регулювання страхування виступає вагомим засобом захисту інтересів не тільки фізичних та юридичних осіб, а також і держави. Страхування є необхідним елементом соціально-економічної системи суспільства, а формою існування страхових правовідносин є договір страхування. Від визначення змісту цього договору залежить реалізація прав та виконання обов'язків його сторонами, тому необхідно визначити об'єктивні критерії віднесення відповідних умов договору страхування до істотних, що сприятиме однозначному тлумаченню норм права та єдиному розумінню основних категорій страхування.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню договору як цивільно-правової категорії, що є засобом реалізації прав та обов'язків учасників правовідносин, присвячено праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Безпосередньо проблемам змісту договору страхування присвячено праці В.Ю. Абрамова, О.В. Гринюк, Н.В. Єлізарової, Н.Ю. Когденко, Н.С. Ковалевської, В. М. Фурмана, однак визначення предмету та об'єкту цього договору досить має дискусійний характер. Не визначивши точно предмет договору страхування, не можна адекватно встановити його правову природу та зміст. Відсутність у літературі єдиного розуміння предмета досліджуваного договору може викликати і практичні проблеми, що полягають, зокрема, у теоретичній можливості визнання в судовому порядку неукладеними договорів страхування, у яких предмет та об'єкт визначено не досить чітко.

Мета та завдання статті – дослідити основні елементи договору страхування в частині його істотних умов визначенням предмету та об'єкту договору; проаналізувати існуючі концепції визначення та тлумачення цих категорій та запропонувати шляхи їх удосконалення для єдиного розуміння.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч.1 ст. 626 ЦК України договір — це домовленість двох або більше сторін, що спрямована на встановлення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків. Його зміст становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства (ч.1 ст.628 ЦК) та умови (пункти), які містяться в складових частинах договору, якщо їх необхідність обумовлена основним текстом договору.

Залежно від юридичного значення, в змісті договору виокремлюють істотні, типові, звичайні та випадкові умови. До істотних належать умови про предмет договору та умови, що визначені законом як істотні або такими, що є необхідними для договорів певного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди (ч.1 ст.638 ЦК). Значення істотних умов полягає в тому, що тільки з моменту досягнення сторонами домовленості відносно їх кола та визначення, що фіксується в належній формі, договір може бути визнано укладеним (ч. 1 ст. 638 ЦК).

Істотною умовою договору страхування, як однієї з найстаріших і стійких форм забезпечення господарського життя [21, с.29], виступає предмет договору, який визначено у ст. 980 ЦК, ст.4 Закону України «Про страхування» [19]. Відповідно до цього предметом договору страхування можуть бути майнові інтереси, що не суперечать закону і пов'язані з:

- 1) життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування);
- 2) володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування);
- 3) відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (страхування відповідальності).

Тим не менш практика застосування зазначених положень у договорах страхування, є різною, тому зустрічаються досить різні форми їх фіксації: ототожнення предмета з об'єктом, розмежування предмета і об'єкта, а також виокремлення виключно предмету або лише об'єкту страхування. Суперечності застосування цієї норми на практиці можна пояснити, тим що ні ЦК України, ні Закон України «Про страхування» не дають чіткого визначення предмету та об'єкту договору страхування, в яких лише зазначається, що саме може бути віднесено до предмету договору страхування та вимога щодо обов'язкового зазначення предмету договору страхування (ст.4 та п.5 ч.4 ст.16 Закону України «Про страхування»).

Спроба визначення об'єкту договору страхування стосується лише окремих видів договорів та міститься у Типових формах договорів, затверджених Кабінетом Міністрів України. Так, у ст. 5 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності

ті власників наземних транспортних засобів» [18] визначено, що об'єктом обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності є майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов'язані з відшкодуванням особою, цивільно-правова відповідальність якої застрахована, шкоди, заподіяної життю, здоров'ю, майну потерпілих внаслідок експлуатації забезпеченого транспортного засобу. Таке визначення об'єкту майже збігається з визначенням предмету договору страхування у п.3 ч.1 ст.4 Закону України «Про страхування».

Відповідно до Типової форми договору обов'язкового страхування відповідальності власників собак за шкоду, яка може бути заподіяна третім особам [16] об'єктом такого страхування є майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов'язані з відшкодуванням страхувальником шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та/або майну третіх осіб внаслідок агресивної та/або непередбачуваної дії собаки. У Типовому договорі обов'язкового страхування цивільної відповідальності громадян України, що мають у власності чи іншому законному володінні зброю, за шкоду, яка може бути заподіяна третій особі або її майну внаслідок володіння, зберігання чи використання цієї зброї встановлена необхідність визначення предмету та об'єкту договору, однак об'єкт є складовою предмету, як і страховий випадок, страхова сума, страховий платіж, які також зазначені у пункті «Предмет договору» [17]. Вважаємо, що такі суперечливі підходи щодо визначення істотних умов договору страхування потребують чіткості у визначенні основних понять, що становлять зміст договору.

У цивілістичній доктрині мали місце спроби визначення предмету та об'єкту договору, але єдиний погляд досить відсутній, на відміну від визначення відповідних положень у галузях публічного права. Так, у категоріальному апараті кримінального права чітко визначено поняття предмету та об'єкту злочину. Об'єктом злочину є ті суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди, і які поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність. До структурних елементів суспільних відносин відносять предмет, з приводу якого існують ці відносини, тобто предметом вважають будь-які речі матеріального світу [13, с.100-105].

Відсутність спільних поглядів на предмет та об'єкт договору дозволяє виокремити досить різні погляди на сутність цих правових явищ:

- під предметом будь-якого цивільно-правового договору розуміють дії, які кожен боржник повинен здійснити, та об'єкт, на який ці дії спрямовані [6, с.26];
- у договорі виокремлюється юридичний об'єкт - дії та матеріальний об'єкт - річ або інше благо, на яке спрямована поведінка [2, с.138-139.];
- предметом називають дії (бездіяльність) будь-якого цивільно-правового договору, та виділяють у договорах складний предмет, що складається з декількох об'єктів [3, с. 78 - 79];
- об'єкт договору визначають складним і виокремлюють юридичний (є подвійним, виходячи з кількості сторін), вольовий (майнові інтереси), майновий (є подвійним, виходячи з визначення домовленістю сторін умов щодо страхового платежу та страхової премії), а предметом договору вважають матеріальний об'єкт породжуваних договором правовідносин [14, с.407].

Запропоновані підходи не вирішують проблему, внаслідок чого відбувається неоднозначне закріплення відповідних положень щодо регулювання конкретних відносин. Яскравим підтвердженням цього є зміни назви ст.4 Закону України «Про страхування», остання редакція якої «Предмет договору» [15, п.24], хоча у попередньому тексті у назві визначався об'єкт договору. Вважаємо, що зазначені зміни повністю узгоджені зі ст.980 ЦК України, яка називається «Предмет договору страхування».

Серед істотних умов договору страхування у ч.1 ст.982 ЦК України визначено предмет договору страхування, посилення на об'єкт відсутнє, хоча зазначається, що істотними умовами можуть бути й інші умови, визначені актами цивільного законодавства. Враховуючи це, варто звернутися до відповідних положень Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» та типових форм договорів страхування, в яких виокремлюється об'єкт договору, аналіз яких свідчить про те, що об'єкт також може виступати істотною умовою договору страхування, але закріплюється фактичним ототожненням з предметом. Вважаємо, що спроба з'ясувати сутність предмету і об'єкту договору страхування буде вдалою лише на підставі застосування загальних положень про цивільно-правовий договір, цивільні правовідносини, договір страхування, страхові правовідносини, страхове зобов'язання.

Дія норм права неподільно пов'язана із правовідносинами, які є формою буття цих норм. Відповідно норми страхового права діють тільки у формі страхових правовідносин. Страхові правовідносини (зобов'язання) є різновидом цивільних правовідносин, тому для них характерні як загальні, так і специфічні ознаки останніх. Особливості страхових правовідносин проявляються через призму традиційних елементів будь-яких правовідносин (суб'єктний склад, об'єкт, зміст). У доктрині під об'єктом правовідносин розуміють те, на що дані правовідносини спрямовані та здійснюють певний вплив. Як суспільний зв'язок між людьми, що встановлюється в результаті їх взаємодії, цивільні правовідносини опосередковують поведінку особи, тому в якості об'єкта цивільних правовідносин інколи розглядають поведінку його суб'єктів, що спрямована на різного роду матеріальні та нематеріальні блага [9, с. 85]. Тим не менш, вітчизняні цивілісти одноставні у поглядах на об'єкт цивільних правовідносин, що ототожнюється з об'єктом цивільних прав, як на матеріальні та (або) нематеріальні блага, з приводу яких складаються цивільні правовідносини [22, с.176].

Виходячи з того, що благо являє собою певний позитивний зміст [20, с.146], у теорії та практиці реалізації страхових правовідносин закріплені такі основні елементи, як страховий інтерес, страховий випадок, страховий ризик, страхова виплата тощо, а об'єктом страхових правовідносин є майнові інтереси, що виступають як матеріальні та грошові цінності (майно, доходи, ризики підприємницької діяльності, цивільна відповідальність); нематеріальні особисті блага людини – життя, здоров'я, працездатність, тобто ризик втрати сімейних доходів у зв'язку із втратою здоров'я або настанням смерті у період страхування.

Підставою для виникнення страхових правовідносин є договір як юридичний факт, який породжує виникнення цивільно-правових зобов'язань та опосередковує правові взаємовідносини між його сторонами, тому погоджуємось з Н.В. Слізаровою, яка вважає, що договір страхування є головною підставою виникнення страхових правовідносин, він розпочинає, опосередковує правові взаємовідносини між його основними суб'єктами: страховиком та страхувальником [10]. Як зазначає Т. Воробйова, відносини, що пов'язані із страхуванням – це спеціальний вид правовідносин [5], тому їм притаманні особливості, обумовлені змістом зобов'язання, що встановлене договором.

Оскільки предмет договору представляє собою те, з приводу чого виникають договірні правовідносини [4], до об'єктів страхових правовідносин відносять матеріальні та грошові цінності (майно, доходи, ризики підприємницької діяльності, цивільну відповідальність з приводу можливої шкоди), нематеріальні особисті блага людини – життя, здоров'я, працездатність, тобто ризик втрати сімейних доходів у зв'язку із втратою здоров'я або настанням смерті у період страхування [23]. Вочевидь об'єкт страхових правовідносин має складну структуру відповідно розподілу договорів страхування на види у відповідності до ст. 980 ЦК України.

Аналіз зазначених підходів демонструє, що об'єкт та предмет збігаються, але висловлена ще одна точка зору, за якою об'єктом страхових правовідносин є страховий інтерес, а предметом – певне майно, юридична відповідальність, нормальні умови здійснення підприємницької діяльності. Зміст таких правовідносин складають зобов'язання страхувальника сплатити страховий платіж та зобов'язання страховика виплатити страхову виплату [12]. Вважаємо, що при цьому постає необхідність з'ясувати сутність страхового інтересу.

Цивільне законодавство не містить такого терміну як «страховий інтерес», тим не менш після розпаду СРСР і втрати монополії на страхування, це поняття опинилось у колі уваги і зазнало жвавих обговорень з метою визначення його сутності, про що свідчить чимала кількість наукових досліджень [1; 11; 12]. В результаті з'явилась пропозиція доповнити ЦК України положенням, що визначає страховий інтерес як «суб'єктивне відношення особи (фізичної або юридичної), яке обумовлене певною об'єктивною потребою щодо забезпечення збереження об'єкта страхової охорони, що засноване на юридичному титулі, відповідно до якого ця особа може зазнати збитків при настанні певної події (страхової події) та визнати його істотною умовою договору при майновому страхуванні» [7].

Існують і інші спроби визначити страховий інтерес як окремий випадок загальної категорії майнового інтересу на підставі того, що майновий та страховий інтерес співвідносяться як ціле та частина. На думку Н.Ю. Когденко, поняття «страховий інтерес» можна визначити як форму відображення потреб суб'єкта в страховому захисті, яка визначається сукупністю умов навколишньої дійсності (об'єктивна складова) та яка пройшла через свідомість суб'єкта (суб'єктивна складова), та полягає у захисті матеріального становища страхувальника [12].

Вважаємо, що зміст страхового інтересу в договорах майнового та особистого страхування є досить різним, адже якщо в майновому страхуванні він спрямований на збереження матеріального рівня страхувальника при виникненні майнових втрат, то в особистому страхуванні він пов'язаний відповідно із майновим забезпеченням життя, здоров'я, досягненням особою певного віку. Отже, метою майнового страхування є надання страхового захисту майновому становищу страхувальника, тому, на думку Н.Ю. Когденко, об'єктом страхування виступає застрахований майновий інтерес, а в якості предмета майнового страхування – «те, що застраховано» (тобто майно, майнова відповідальність) [12]. Сума страхового відшкодування не може перевищувати страховий інтерес, тобто страховий інтерес визначає межу страхового покриття страховика в майновому страхуванні.

Об'єктом страхового зобов'язання виступає не та чи інша майнова чи немайнова цінність, а відношення до неї її власника – відношення, що втілюється у страховому інтересі [8], тому враховуючи відсутність легального визначення страхового інтересу, доцільно встановити умови, яким повинен відповідати інтерес тієї чи іншої особи, щоб отримати страховий захист.

Страховий інтерес є майновим, юридичним, правомірним та суб'єктивним. Майновий інтерес означає зацікавленість страхувальника в цілості об'єкта майбутньої страхової охорони (ненастанні страхової події), цей інтерес має свій грошовий еквівалент, а страхування не може приносити вигоди. Страховий інтерес є юридичним, оскільки особа може нести збитки тільки за умови наявності юридичного зв'язку з цим об'єктом охорони. Правомірність страхового інтересу означає, що мета діяльності сторін відповідає не тільки нормам чинного законодавства, але і принципам страхування, він є суб'єктивним, адже пов'язаний безпосередньо з особою страхувальника.

Вважаємо, що істотними умовами договору страхування слід вважати такі, що є необхідними та достатніми для закріплення домовленості сторін щодо встановлення взаємних прав та обов'язків з метою досягнення власного інтересу. В основі такої домовленості зобов'язання, яке є предметом договору, що опосередковує правовий зв'язок страховика та страхувальника з приводу об'єкта їх прав.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок.

1. Підставою для виникнення страхових правовідносин є договір як юридичний факт, який породжує виникнення цивільних прав та обов'язків, тому договір страхування виступає формою існування страхових правовідносин.

2. Істотними умовами договору страхування виступають предмет та об'єкт. Предметом є цивільно-правове зобов'язання, визначене укладеним сторонами договором. Відповідно предметом зобов'язання є застраховане благо (майно – при майновому страхуванні; життя, здоров'я, працездатність – при особистому страхуванні або майнова відповідальність), а об'єктом цього зобов'язання виступають дії сторін договору, які вони повинні здійснити для досягнення своєї мети.

3. Страховий інтерес виступає різновидом майнового інтересу, тому його можна визначити як забезпечену страховим захистом майнову потребу особи, що є стороною у договорі страхування.

Подальші дослідження в зазначеній царині нададуть змогу визначити сутність страхового інтересу в окремих видах страхування та його місце серед істотних умов відповідних договорів.

Література

1. Абрамов В.Ю. Страховой интерес как разновидность категории интереса в гражданском праве / В.Ю. Абрамов // Юридическая и правовая работа в страховании. – 2006. - № 1. - С. 78 – 92; [Изд. Дом "Регламент"].
2. Брагинский М.И. Общее учение о хозяйственных договорах / М.И. Брагинский. – Минск, Наука и техника, 1967. – 260 с.
3. Витрянский В.В. Существенные условия договора в отечественной цивилистике и правоприменительной практике / В.В. Витрянский // Вестник ВАС РФ. - 2002. - № 6. - С. 78 - 79.
4. Волкова М.А. Гражданское право / М.А. Волкова [Ч. 1. Учебн. курс]. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://ecollege.ru/xbooks/xbook024/book/index/index.html>.
5. Воробйова Т. Договір добровільного страхування медичних витрат як новий інструмент страхового ринку / Т. Воробйова // Підприємництво, господарство і право. – 2007. - №3. – С. 48-51.
6. Гавзе Ф.И. Обязательственное право (общие положения) / Ф.И. Гавзе. - Минск, Изд - во БГУ им. В.И. Ленина. - 1968. – 126 с.
7. Гринюк О.В. Цивільно-правові аспекти майнового страхування в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О.В. Гринюк. - К., 2004. - 20 с.
8. Гражданское право [Учебн.; Т II; Полугом 2.; Отв. ред. Суханов Е.А]. — М.: Волтерс Клувер, 2005. – 544 с.
9. Гражданское право [Учебн.; Ч. 1; 3-е изд-е, перераб. и доп.; Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого]. – М.: ПРОСПЕКТ, 1999. – 632 с.
10. Елизарова Н.В. Страховое право. [Учебн. курс] / Н.В. Елизарова - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ecollege.ru/xbooks/xbook177/book/index/index.html?go=part-006*page.htm.
11. Ковалевская Н.С. Страховой интерес как материальный объект страхового обязательства: теория, законодательство и правоприменительная практика. Актуальные проблемы науки и практики коммерческого права / Н.С. Ковалевская [Сб. научн. статей; Вып. 5]. - М.: Волтерс Клувер, 2005. - С. 243-265.
12. Когденко Н.Ю. Страховой интерес и смежные категории имущественного страхования в гражданском праве России: диссертация... кандидата юридических наук: 12.00.03 Волгоград, 2007. – 172 с.
13. Кримінальне право України. Загальна частина [Підручник] / М.І. Бажанова, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація.–2-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2004. - 480 с.
14. Кульчій О.О. Проблеми визначення предмета договору страхування цивільно-правової відповідальності автовласників / О.О. Кульчій // Держава і право. – 2011. - №51. – С.403 - 408.
15. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Цивільного кодексу України: Закон України від 27 квітня 2007 // Відомості Верховної Ради України. – 2007. - № 33. – Ст.440.
16. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування відповідальності власників собак за шкоду, яка може бути заподіяна третім особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 липня 2002 р.; № 944. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/944-2002-п>.
17. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності громадян України, що мають у власності чи іншому законному володінні зброю, за шкоду, яка може бути заподіяна третій особі або її майну внаслідок володіння, зберігання чи використання цієї зброї: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 р.; N 402. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/402-2002-п>.
18. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон України від 1 липня 2004 / Відомості Верховної Ради України. – 2005. - № 1. – Ст.1.
19. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 р. / Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 18. – Ст.78.
20. Советский энциклопедический словарь. – М.: «Советская Энциклопедия», 1980. – 1600 с ил.
21. Фурман В.М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку: Монографія / В.М. Фурман [За ред. В. П. Матвієнко]. - К.: Наукова думка, 2006. – 334 с.
22. Харитонов С.О. Цивільне право України [Підручник; вид. 2, перероб. і доп.] / С.О. Харитонов, О.В. Старцев. – К.: Істина, 2007. – 816 с.
23. Хачатурян К.С. Страхование [Уч. курс] / К.С. Хачатурян. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://e-college.ru/xbooks/xbook161/book/index/index.html>.